

УДК 821.161.2.09 «19»

DOI 10.31654/2520-6966-2024-25F-111-172-189

Бондаренко Ю. І.

доктор педагогічних наук, професор кафедри української мови, літератури, культурології та журналістики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
orcid:.org/0000-0003-0938-9588
bondarenko_yuriy63@ukr.net

«Глухий кут» історії в романі-антиутопії Тараса Антиповича «Хронос»: футурологічні прогнози і пророцтва

Статтю присвячено футурологічній концепції роману-антиутопії Тараса Антиповича «Хронос», вираженій із допомогою прогностичних та провісницьких підходів до змалювання майбутнього. Автор наукового дослідження намагається проаналізувати всю повноту художньої картини, створеної в романі, виділити різні аспекти здійсненого письменником прогнозу. Він підкреслює, що науково-технічний прогрес, який мав місце в XX і XXI століттях став основним поштовхом до появи художніх версій, лейтмотивом яких є думка: винайдення нових технологічних можливостей може докорінно змінити життя людей, уплинути як на фізичне, так і на духовне буття. Здійснений аналіз допоміг окреслити погляд Т. Антиповича на майбутнє, образ якого визначено стрімким розвитком біотехнологій, що в результаті, на думку митця, може завести людство в «глухий кут» історії – безвихідь, позначену рисами апокаліпсису. Така ситуація є, за версією письменника, результатом роботи людського розуму, його домінуванням над морально-етичним началом. Тому, з одного боку, автор роману прогнозує достатньо широкі зміни в різних галузях життя: науці, медицині, економічній, судовій та військовій сферах, у суспільно-політичних процесах. З іншого – він говорить про дегуманізацію людини, деестетизацію її життя, превалювання фізичного над духовним, занепад культури. Письменник підкреслює: великою проблемою буде те, що людство не бачитиме раціонального виходу із ситуації, у яку потрапить. Тому фінал роману позначений провісницькими інтенціями. Т. Антипович використовує образ Бога як єдиного, хто може вивести з «глухого кута» історії. Із цієї метою в романі з'являється образ священника, наділеного надвладдями, провідника, позначеного Вищим Промислом. Це відповідає психологічним особливостям сприйняття історичної кризи: у ситуації безвиході люди втрачають надію на власні сили, часто формують релігійно-містичну картину майбутнього, схильні шукати порятунк не у власних рішеннях, а в провидінні.

Ключові слова: роман, антиутопія, майбутнє, футурологія, хрономат, біотехнологія, темпогенетика, біотайм.

Актуальність дослідження. Осягнення можливо майбутнього – одне з тематичних пріоритетів футурологічної літератури, до якої належать жанри утопії та антиутопії. У короткому енциклопедичному словнику «Філософія політики» визначено, що «футурологія (від лат. futurum – майбутнє і грец. logos – вчення, слово) у широкому розумінні – сукупність уявлень про майбутнє людства, у вузькому – галузь наукових знань, що охоплює перспективи соціальних процесів. Часто вживається як синонім прогнозування та прогностики» [9, с. 621].

Вітчизняна й зарубіжна літератури створили значну кількість художніх зразків, у яких письменники демонструють власні уявні версії подальшого історичного розвитку, зумовленого суспільно-політичними, духовними, науковими та ін. процесами минулого чи сьогодення. У цьому контексті заходяться й твори сучасних українських митців, які здійснюють власні спроби спрогнозувати майбутнє. На окрему увагу заслуговує творчість Т. Антиповича, зокрема роман «Хронос», де запропоновано художній проєкт прийдешнього, у якому, за версією автора, знаходять своє продовження явища, які можна спостерігати й зараз. Художньо-фантастична картина приваблює своєю змістовністю, різними вимірами того, що чекає людство. Проте роман цікавий ще в одному аспекті: у ньому зійшлися прогностичні (раціональні) та провісницькі (містичні) інтенції, які, поєднавшись, й забезпечили власне авторську концепцію майбутнього. У їх вивченні й полягає актуальність цієї статті.

Аналіз досліджень і публікацій. Більшість науковців тією чи іншою мірою торкалися футурологічної проблематики, наявної в романі «Хронос» (О. Бойко, О. Капленко, Л. Костецька, І. Котик, А. Микитенко, О. Михед). «Основний вектор роздумів Т. Антиповича, на нашу думку, презентує належність роману «Хронос» саме до апокаліптичної фантастики, адже у творі змодельовано справжній тотальний апокаліпсис як рух до глобальної духовної катастрофи. Сутність цієї катастрофи спровокована темпоральними змінами» [4, с. 310]. Крім того, дослідники постійно підкреслюють: футурологія письменника значною мірою пов'язана з проблемами сьогодення й відображає процеси, які мали місце на початку ХХІ століття в Україні.

Формування цілей статті. Проте, на наш погляд, слід більш глибоко проакцентувати дві системи мислення письменника, раціональну й містичну – прогностичну й провісницьку, виявити їх значення для загальної художньої концепції, наявної в романі «Хронос», принцип поєднання між собою.

Результати дослідження. Жанр антиутопії, до якого належить роман Т. Антиповича «Хронос», перебуває в системі регресивного історичного мислення, відповідно до якого розвиток в одних сферах, зокрема науково-технічній, веде до подальшого духовного виродження людства, адже світ постійно деградує, зазнає девальвації гуманістичних цінностей, про що свідчать вияви потворного в суспільному існуванні.

Стартовим сюжетним моментом у деяких творах названого жанру інколи стає науковий винахід (наприклад, сонячна машина в однойменному романі В. Винниченка), який має масштабний вплив на всі сфери, спричиняє їх зміну. Далі події відбуваються за схемою: письменники показують, як цей винахід стає серйозним випробуванням для людства, підвищуючи якість життя, але й поглиблюючи духовну кризу.

У такому контексті виникають концепції, спрямовані на визначення того, що відбуватиметься надалі. Проте спроби окреслити можливе майбутнє не існують самі по собі. На них впливають знання вже відомого. Тому уявлення про подальшу історію людства завжди «є лише полем дії ймовірності та людського розуму» [5, с. 31] Історичний прогноз, поданий у науковій чи художньо-фантастичній формі, – це усвідомлений розрахунок, «що ґрунтується на силі розуму» [5, с. 34]. Він є свого роду протилежністю віщуванню (пророцтву), яке має емоційну та містичну природу й зорієнтоване на бажане (оптимістична версія подальших подій) або небажане (песимістична, апокаліптична, версія), часто подані як вище одкровення. У романі «Хронос» поєднано різні футурологічні підходи.

Жанри утопії та антиутопії передбачають наявність авторських **прогностичних** інтенцій. Тому дослідницький інтерес становить авторська художня версія достатньо близьких до нас наукових, технічних та суспільних перспектив людства, здійснене ним передбачення того, що може відбутися в просторі відкриттів, винаходів та їх наслідків.

Відповідно до сказаного в романі Т. Антиповича «Хронос», у сорокових роках ХХІ століття буде зроблено винахід спеціального пристрою під назвою «хрономат», який здатний виконувати різні маніпулятивні дії з біологічним часом людини, додавати або забирати його. Підставою для такого прогнозу є науково-технічний прогрес, який людство постійно здійснює, але який суттєво прискорився у ХХ і ХХІ століттях. Тільки за останні сто років відбулися помітні зрушення: освоєння космосу, розвиток комп'ютерних технологій,

досягнення в галузі генетики та багато ін. Існує розуміння, що недовзі з'являться додаткові можливості, про які сьогодні можна говорити хіба що як про ймовірне. До таких перспектив Т. Антипович відносить появу темпогенетики – наукової галузі, представники якої будуть здатними впливати на біологічний час живих істот, у першу чергу людини, з допомогою спеціального пристрою – результату наукової праці видатного винахідника. Темпогенетика, зокрема, займатиметься створенням нових біологічних організмів, перетворюючи людей у людино-тварин, а тварин – у тварино-людей (у міфології таке явище вже окреслено, наприклад, в образах кентаврів чи вовкулак). Це суголосно з деякими футурологічними концепціями. Так, «Ф. Фукуяма твердить, що людство живе в умовах двох паралельно існуючих революцій – інформаційно-технологічної та біотехнологічної. Вчений віддає перевагу в майбутньому революції в біології, коли стане можливим контроль генома людини і маніпуляція нашою власною природою» [2, с. 69].

Опис будови хрономату багато в чому нагадує сучасні комп'ютерні технології. Вона включає: клавіатуру, сервер, цифрову панель, акумулятор, флешку. До основних властивостей належать: здатність створювати хвилі (у цьому разі – темпорального поля); має три основні режими роботи (хроноферезу – вилучення часового запасу, інжектора – передачі іншому організму, а також накопичення темпорального заряду – «Старший оцінив кількість зібраного часу на сервері хрономата» [1, с. 41]); має здатність вбивати або продовжити існування людини до безкінечності («це як запасне життя в комп'ютерному шутері» [1, с. 20]). Проте хрономат може виконувати свої функції тільки під час безпосереднього фізичного контакту з організмом.

Поява хрономату виконує стартову моделювальну функцію в романі Т. Антиповича, закладає підставу для творення образу уявного недалекого майбутнього людства (країну не конкретизовано, а отже, письменник має на увазі планетарний масштаб). Т. Антипович стверджує: позитивні та негативні наслідки цього винаходу будуть відчутними в багатьох сферах. У соціальному аспекті письменник здебільшого акцентує на негативних, адже розвиває зміст твору в руслі антиутопії.

Проте в першу чергу треба говорити саме про наукові прогнози автора. Т. Антипович змінює диспозицію в проблемі «людина й час». Для письменника принциповим відкриттям стане усвідомлення того, що останній не існує поза індивідуумом, людина і є його носієм-

вмістилищем, тобто фактично виступає самим Хроносом, «володарем свого часу» [1, с.5]. Минуле, теперішнє й майбутнє «завше присутні в організмі на фізіологічному рівні» [1, с. 5], ніби сплоснуті в одне ціле, кожне з них виймається, виводиться на перший план у певний момент, коли спрацьовує хрономат. Відповідно будь-яка особа може здійснювати різкі переходи у власному біологічному часі, хронологічні стрибки, змінювати точку перебування в межах тривалості власного буття. Саме це, мабуть, і треба вважати базовим науковим відкриттям професора Койфмана, яке він демонструє під час показового експерименту зі своїм асистентом Фредом. Хрономат, який може «виділити з людського тіла біологічний час» [1, с. 4], стоїть ніби на другому плані, хоча його робота (здатність маніпулювати біотаймом людини, збільшуючи або зменшуючи його) – ключовий сюжетний стрижень у більшості новели із книги «Хронос». Так відбувається започаткування епохи хронотехнологій, які диктуватимуть як подальший технічний розвиток (наприклад, винайдення хроножилету – захисту від дії хрономату), так і зумовлять цілий спектр наслідків у різних сферах людського існування.

У першу чергу треба окреслити біологічний аспект. Тему часу Т. Антипович здебільшого розвиває у вимірах тілесного. Виходячи зі сказаного письменником, людське існування завжди мало здатність до хронологічних стрибків, однак тільки винахід Койфмана дозволив усвідомити цю властивість і використовувати її. Тому в майбутньому з'явиться цілий ряд можливостей. Зокрема, запрограмована природою тривалість життя піддається визначенню задовго до реальної смерті людини, адже біологічний час можна виділити з тіла (добровільно – «хронодонорство» чи насильно – «вичистити»), обрахувати його обсяг і передати іншому, як, наприклад, робить герой новели «Юні старці» для своєї дружини. Торні з допомогою нововинаходу з'ясовує вік одного зі знайдених на спортивному майданчику вбитих хлопчиків: «Час вроджений: 68 років, 40 діб. Час реалізований: 12 років, 89 діб» [1, с. 11]. Разом із тим виникає усвідомлення ще ряду невідомих раніше моментів: кожен живий організм, який створює темпоральне поле, володіє певним обсягом біологічного часу, який можна визначити навіть на рівні окремої клітини; процеси старіння й омолодження піддаються цілеспрямованому впливові, контролю й коригуванню: надмірний відбір часу з організму призводить до передчасної смерті, його «вливання» – до повернення людини у фізичний стан своїх минулих років; кожную особу можна перенести в будь-який момент її життєвого циклу, а також у точки після смерті і навіть до

народження («тіло вертається на старт, тобто стає ембріоном» [1, с. 22]); усе це поширюється як на людей, так і на всі інші біологічні організми («яйце ставало бройлером, а бройлер знову згортався у яйце» [1, с. 40]).

Письменник не раз описує процес моментального старіння або омолодження. У першому випадку це різка деградація фізичних можливостей та фізіологічних функцій: потенційні хвороби різко загострюються, змінюючи зовнішній вигляд особи, спосіб її існування в навколишньому середовищі. Автор насичує текст роману достатньо потворними картинами, коли в персонажів раптово з'являються гнилі зуби, морщиться й обвисає шкіра, значно збільшується вага, відбувається облісіння. Раптово виникає «букет болячок», різко погіршується самопочуття, героїв супроводжує больовий синдром. За бажанням власника хрономату, жертву можна вбити, забравши в неї весь біологічний час.

У другому випадку (різке омолодження) читачі спостерігають психологічний конфлікт: уже сформована свідомість дорослих персонажів переживає великий дискомфорт, адже контрастує з фізичним станом дитини або й немовляти, у яких персонажі інколи перетворюються. Проте для пацієнтів із відставанням у внутрішньому розвитку омолодження дозволить здійснити вікове узгодження фізичного та психологічного станів, які в ідеалі мають перебувати в гармонії. Таке бажання виникло в героя новели «Куряча мить». Боло «уявляв собі все просто: якщо він «залле» в себе дозу, то помолодшає і хоч на якийсь рік наблизить полюси свого розумового і тілесного розвитку» [1, с. 41].

Важлива властивість полягає в тому, що названий технічний пристрій здатний дарувати вічне життя («Так, метою часу є смерть. Винаходом хрономата професор поставив біологічному часові міцну перепону на шляху до мети» [1, с. 45]) і перебування людини в найвигідніших з погляду сил і здоров'я роках («темпоральні ін'єкції гарантовано давали втечу від хвороб і відтермінували природну смерть» [1, с. 45–47]). В одних випадках це є бажаним, проте в інших навпаки. У новелі «Минуле відновлює Бог» наявна сцена насильницького омолодження геніального винахідника Койфмана, хоча той би волів померти, адже знаходиться в глибокій психологічній кризі в наслідок використання хрономату в морально хворому суспільстві: «Я хочу вмерти від старості! Вмерти своєю смертю! Невже багато прошу, ви, тварюки?! – заголосив Койфман» [1, с. 47].

Отже, Т. Антипович прогнозує, що в найближчий час відбудеться постановка дослідницьких завдань, які раніше не можна було накреслити. Зокрема, героїв новели «Дівайс» Макса й Грегора, хоч ті не є науковцями, а звичайними злочинцями, цікавить питання, що буває зі свідомістю людини, яка повернулася в точку до свого народження, тобто одержала надлишок біотайму. Відповідь на нього відкриває додаткові наукові перспективи. У розмові названих персонажів означено проблему зв'язку фізичного та психологічного співіснування людини в ситуації, коли особа втратила свою матеріальну оболонку, маючи вже сформовану свідомість. « – Скажи, а якщо закачати в тіло більше тайму, ніж ти прожив... – Тіло вертається на старт, тобто стає ембріоном. – Як? – загорівся Макс. – Ніяк, – скривився Грегор. – А свідомість? – Не знаю... Кажуть, бродить десь. До справжнього народження тіла їй просто нема де хоститись» [1, с. 22]. Зміст цієї новели показує: забрати біологічний час можна тільки з тіла; свідомість залишається на рівні, який уже існує, і не піддається трансформації. Це продемонстровано з допомогою образу Грегора, який психологічно не змінився й надалі виявляв себе брутальною особою, не зважаючи на те, що його вік був штучно скорочений до стану немовляти.

Біологічний аспект помітний і в тому, що різкі переходи між різними віковими періодами може приносити задоволення, подібне до наркотичного. Це називається «темпонутися». Будуть створені заклади нічного типу («темповулятори») для надання подібних послуг. Їх персонал, хроно-гейші, обслуговуватимуть вір-персон, які намагатимуться в такий спосіб зняти стрес, пройшовши через психологічний «розпад реальності», що «заміняло... катарсис і мазохістичний екстаз» [1, с. 79]. Створюючи образ Сноба (новела «Темпонутий»), описуючи його темпонаркотичні стани, зокрема агонію на межі життя та смерті («передсмертні судоми»), Т. Антипович прогнозує трансформацію наркоманії за рахунок нових технічних та технологічних можливостей, які надаватиме хрономат.

Крім того, цей технічний винахід сприятиме вирішенню продовольчої проблеми шляхом темпомодифікації живих організмів, які людина використовує в їжу (миттєве перетворення яйця в курку). «Темпоральна модифікація дозволяє вирощувати одиницю «куро-продукту» за лічені секунди» [1, с. 35]. Однак поруч із такою операцією стане можливою й біомодифікація (на зразок генної). Це відбуватиметься тоді, коли одному біологічному виду передаватимуть життєвий час іншого: людині від тварини чи навпаки. Так виникатимуть жабопітеки, слонопітеки, страусопітеки, дельфінопітеки тощо.

Хоча не всі вони будуть життєзданими (наприклад, куропітеки), але все ж вулиці міст наповнять створіння гібридного типу на основі поєднання властивостей людей та тварин. При цьому, зазначає автор, гібридизація може давати певний збій: декілька персонажів бажають одержати тваринні властивості, проходять через гібридизацію, але результати розчаровують, адже нові частини тіла не відповідають уявним запитам, тому не виправдовують сподівань.

Додаткові можливості з'являться і в галузі медицини. Людину можна убезпечити від хвороб, повернувши її в молоді роки, коли організм перебуває в стані найбільшої життєвої активності та належного здоров'я. Життєвий час, забраний в одних (наприклад, злочинців), «допоможе невиліковним хворим не дожити до їхньої хвороби» [1, с. 26]. З такою метою мають виникнути нові заклади медичного спрямування – «Державний резерв біологічного часу» [1, с. 26]. У контексті гуманітарних проєктів буде розвиватися темпоральне донорство – добровільна передача власного біологічного часу іншим людям (родичам, тяжкохворим, для медичних потреб армії).

Т. Антипович говорить про трансформацію судової та пенітенціарної служб. Зокрема, його прогноз стосується вироків та їх виконання. У новелі «Темпоральний в'язень» відбувається заміна терміну ув'язнення на відбір аналогічного обсягу (в роках) біологічного часу злочинця. Це визнано «ефективною заміною позбавлення волі» [1, с. 26]. У такому випадку відпаде потреба в утриманні тюрем та інших закладів виправного характеру, адже за злочин винуватці розплачуються частиною власного життя, яке з допомогою хрономату зазнає штучного скорочення. Виникатимуть нові посади виконавців судових рішень: хрономайстри приведитимуть вирок в дію для таких, як Марк Патон.

Однак будь-яке наукове відкриття завжди проходить «випробування» природою самої людини, яка схильна використовувати нові технічні здобутки не тільки на добро (з «гуманістичною метою»), але й навпаки. Власне, на цьому й зосереджують увагу більшість літературознавців, які дають оцінку роману Т. Антиповича й виділяють у ньому тему техногенного апокаліпсису. «Людство продукує дедалі більше винаходів, які можуть стати зброєю масового знищення. Навіть якщо вони задумані для корисної мети, у хворому, позбавленому будь-яких цінностей суспільстві ці технології дуже швидко перетворюються на засіб маніпуляції, на чисте зло, що і стається в романі» [3, с. 67].

Коренем проблеми є те, що біологічний час стане важливим елементом економічних та політичних відносин: він буде товаром, джерелом надприбутків, стимулюючи тіньовий ринок та злочинність. Вислів «час – це гроші» набуде буквального змісту, адже біотайм опиниться в системі товарно-грошових відносин. «Насправді її думки крутилися навколо сервера з 15–тисячним зарядом біотайму. Такий капітал міг би до кінця життя прогудувати її разом з усіма родичами і родичами її родичів» [1, с. 80). Отже, володіння великими обсягами законсервованого біологічного часу вестиме до того, що власник матиме високий суспільний статус та значне матеріальне забезпечення. Перепродування чужого біотайму, здобутого розбійним шляхом, а також підпільна гібридизація (набуття людиною властивостей тварини) стануть одними із основних способів збагачення й нелегального бізнесу. На сторінках роману розгорнуто не одну історію подібного змісту. З'являться посередники («бариги»), які скуповуватимуть і перепродуватимуть біологічний час, організації, що нелегально надаватимуть послуги з гібридизації.

Нова наукова ситуація стимулюватиме й соціальне розшарування – особливо в авторитарно-тоталітарному суспільстві, про яке говорить автор. Представники вищої влади та їх близькі матимуть необмежений доступ до створених запасів біологічного часу, розкредатимуть його й вільно користуватимуться («магістри коригували свій біологічний вік згідно з власними смаками, безкарно зловживаючи Державним резервом часу» [1, с. 65]). Так, Великий Магістр, образ якого змальовано в новелі «Етерніти», реально маючи дев'яносто вісім років, з'являється на засідання свого уряду у вигляді п'яти або шестирічного хлопчика. Зміна віку для таких персонажів – це лише забаганка, яку можна задовольнити в будь-який момент. Натомість соціальні низи перебуватимуть у стані постійної боротьби за біотайм. Одним він потрібний для позбавлення від хвороб, іншим – для порятунку життя, ще іншим – для наживи. Усі хотітимуть існувати вічно, а тому докладатимуть максимальних зусиль, щоб здобути собі додаткові роки, повернутися в молодість. Цвинтарі почнуть закриватися, адже не буде кого ховати («люди вмирать одвикли» [1, с. 137]).

У центрі уваги автора процеси майбутньої дегуманізації людини під впливом наукового винаходу, який багато в чому змінює суспільне буття. Не можна стверджувати, що письменник бачить повне духовне виродження. У романі достатньо прикладів, коли герої демонструють належний моральний рівень: професор Койфман глибоко переживає негативні наслідки дії приладу, який він створив, не погоджується на

злочинну співпрацю з владою, що намагається використати геній ученого з насильницькою метою й у власних корисних цілях, розглядаючи хрономат як «новий вид зброї» [1, с. 8]; молодий чоловік Торн «став темпоральним донором для дружини», «подарував Марті свій біологічний час» [1, с. 13], що тільки поглибило їх духовний зв'язок, в іншому випадку він пожалів маленьку доньку кривдника своєї дружини й зупинив розправу-помсту над ним; жінка Лайза демонструє співчуття до свого колишнього чоловіка, перетвореного на страусопітека, жалкує, що вчасно не зайнялася його лікуванням; дельфінолюдина Афаліандр відмовляється знищувати мирних рибалок, які перебувають на шхуні; священник Теодор трагічно дивиться на занепад віри в серцях людей. Письменник постійно зберігає впевненість у тому, що людське духовне начало є незнищеним. Показовим у цьому стає історія зародження кохання між Авророю, гібридизованою жінкою-коровою, й перетвореним на кентавра молодим чоловіком. Твердження автора просте: зміні піддається тільки тілесна оболонка, душа (світ почуттів) є незмінним. Причому це справджується як у кращий, так і в гірший бік.

Отже, за розумінням митця, людина в усі часи була, є й буде амбівалентною: вона водночас є носієм і добра, і зла. Останнє уособлено в персонажах, схильних до насильницьких дій. Це Великий Магістр та представники його уряду, рудий «поштар», лікарка, яка вкрала біологічний час, виділений її пацієнту, військові тренери, що намагаються перетворити дельфіно-людей на вбивць тощо. У своїх етичних оцінках письменник демонструє швидше статичне мислення («Колись стріляли із автомата, тепер – із хрономата» [1, с. 108]). І все ж процеси дегуманізації в ситуації наявності хрономата поглиблюватимуться («народ струїли новими цяцьками» [1, с. 108]). Це накладе відбиток на всю суспільну атмосферу, в якій панує страх кожного за власне життя, боязнь стати жертвою темпоральних злочинців, які в будь-який момент здатні перетворити кожного на немічну людину або й убити її. Особливо виразно це змальовано в новелі «Параноя», де недовіра до іншого – ключовий психологічний лейтмотив («ні з ким надовго не заговорюй, тримай руки ближнього в полі зору, спостерігай обриси кишень, угадуй, що в них лежить або не лежить» [1, с. 111]). Люди відчуватимуть постійний стрес, змушені займати захисні позиції у ворожому для них середовищі, увесь час перебуватимуть на сторожі, нікому не довірятимуть. Немає можливості вести себе природно – так, як диктують душа й тіло (закохуватися, мати інтимні стосунки, дружити, вільно спілкуватися). Усе це призведе не тільки

до психологічного дисбалансу в душі кожного індивіда, але й до зниження загальнокультурного рівня суспільства.

Різні філософи та письменники здавна осмислювали співвідношення елементів тілесного та духовного у світовій культурі та релігії. Для цього винаходили образні еквіваленти. Часто це перетин двох ліній: горизонтальна – відображення тілесного (земного), вертикальна – духовного (небесного). Т. Антипович уявляє культуру містком між двома гранями людського існування. На його думку, винаходи пристроїв на кшталт хрономату зумовлять домінування тілесного над духовним, а відтак – до занепаду релігії («хрономат за коефіцієнтом корисної дії «перевищував» Бога» [1, с. 47], від чого «життя вічне у людей почалося» [1, с. 137] та культури, яка «редукувалася до гри тілесного» [1, с. 47]. Людина сприйматиме своє буття виключно явищем фізичного порядку, а власну довговічність залежною від дії хрономату, який може її забезпечити. Для неї смерть, за якою існує вічне життя, вже не виступатиме регулятором поведінки, не впливатиме на моральний вибір, адже її можна буде відсунути на будь-яку часову відстань або й взагалі анулювати. Відповідно загальнолюдські й релігійні цінності втратять актуальність і суттєво звузяться у своєму значенні; залишиться тільки одна з них – насолоджуватися фізичним існуванням, штучно продовжуючи свій вік. У цей момент уявлення про вічне життя буде пов'язане виключно з функціонуванням людського тіла. Категорія «духовне» тяжітиме до відмирання (хоча окремі його носії в романі наявні – здебільшого прості люди, здатні на самопожертву, священники). У суспільстві відчуватиметься значна дегуманізація, про що свідчитимуть розгул злочинності (крадіжки, привласнення чужого біотайму, насильницьке позбавлення від нього багатьох персонажів роману, зокрема й дітей та молоді, які зазнаватимуть миттєвого старіння), а також експерименти над людиною, далекі від норм моралі (сцени з новели «Зоопарк», де відвідувачі спостерігають потворні результати гібридизації людини з тваринами; зокрема, одна екскурсантка за наколкою на тілі страусопітека впізнала в ньому колишнього чоловіка-наркомана, чим було зумовлено її глибоке внутрішнє потрясіння; портрет страусопітека, що включає в себе поєднання непоєднуваного (сполучення частин людського та пташиного тіл), швидше викликає відразу, ніж здивування від нових можливостей в галузі гібридизації). Т. Антипович розвиває думку: подібні біоексперименти – один зі способів можливого злочинного використання в майбутньому наукових винаходів проти всього живого, що є на планеті Земля. У цьому помітно

ще й суто деестетичний аспект: у протистоянні потворного й прекрасного перше все більше доминуватиме й поява гібридів, коли люди штучно набуватимуть часто не кращих рис тварин, що відображено низкою потворних портретних деталей, – найбільш яскравий у творі приклад. Деестетизація пронизуватиме життя, вторгатиметься в мистецтво. Сюжет новели «Катарсис» – відвідування учнями старшої школи арт-центру, у якому розгорнуто створені з допомогою хронотехнологій перформенси – витвори новітнього мистецтва, які пробуджують стійке відчуття гидливості у відвідувачів.

Автор торкається й військової сфери. У новелі «Афаліандр» Т. Антипович демонструє, як темпогенетика стає на службу злочинним воєнним організаціям, що намагаються створювати нові біологічні організми з мілітарною метою, поєднувати в них людські та тваринні властивості, які можуть забезпечити ефективну роботу новітньої машини вбивства – істоти, наділеної розумом, позбавленої моральних норм і здатної використовувати власне звірине тіло як засіб нищення. У новелі розповідається про відповідну підготовку афаліандрів (дельфінопітеків), їх тренування на військовій базі, зрив ними першого експериментального «воєнного» завдання знищити риболовецьке судно, на якому знаходяться мирні люди. Куратори намагаються досягти такого фізичного й психологічного стану підопічних, коли ті переступатимуть внутрішні етичні заборони здійснювати вбивство, керуючись безжальним розумом, який може мати тільки людина, і тілом дельфіна, яке вільно почувається в морському середовищі, володіє досконалими властивостями плавця.

Соціально-політичні виміри роману, хоча вони й перенесені в майбутнє, є химерно-фантастичним зліпком вітчизняної ситуації (президентство В. Януковича, перебування на керівних посадах представників Партії регіонів), яка припала на час написання твору, а також в усіх інших авторитарних державах.

Змалюванню авторитаризму (концентрації влади в руках невеликої кількості людей) сприяють образи Великого Магістра та його уряду. Ці персонажі постійно зловживають владою, є корумпованими. Вони здатні здійснювати злочинне використання технічних винаходів (намагання перетворити хрономат на «темпоральний смерч» – зброю масового «чищення», тобто відбирання біотайму одночасно у великої кількості людей). Випробування більш потужних хрономатів нагадує аналогічні експерименти з ядерною зброєю, через які вже пройшло людство. Це наблизатиме цивілізацію до її кінця, адже відбудуватиметься негативний вплив як на природу людини, так і на

довкілля в цілому, що може спровокувати «епідемію темпоральних хвороб», нові війни, природні катаклізми.

Отже, виходячи зі змісту роману, можна стверджувати: Т. Антипович прогнозує посилення в майбутньому тоталітарних корумпованих політичних режимів («гайки в країні поступово будуть закручені до країв» [1, с.163]). Проте відчувається, що стартовим моментом його роздумів на суспільні теми є політичне сьогодення – те, що автор міг спостерігати протягом початку ХХ століття, зокрема в Україні. «На сторінках роману поруч із фантастикою то тут, то там упізнається і наша розхристана сучасність, особливо те, що стосується взаємин людини і держави. Тут і проплачені мітингувальники; і опозиція, яка бореться з владою не за права людини та соціальну справедливість, а за доступ до державного резерву; і протистояння між прем'єром і президентом; і перетворення церкви на музей; навіть композицію на прапорі, де перехрещуються дзьоб і ріг, можна вважати видозміненим серпом і молотом» [7].

Письменник порушує проблему використання новітніх технологічних винаходів у ситуації антидемократичних тенденцій. Із допомогою хрономату він загострює негативні політичні явища, які можуть мати місце в майбутньому. Фантастичні теми гібридизації та темпоральної модифікації допомагають створити політичну сатиру, яку автор реалізує з допомогою гротескних образів: людино-тварини в їх непривабливих виявах – один із художніх способів надати максимальної потворності негативним суспільним процесам (аналогічні приклади існують в українських та зарубіжних письменників-попередників – поема Т. Шевченка «Сон», роман Д. Орвелла «Колгосп тварин» тощо). У новелі «Гіб-парад» автор показує, як можна штучно здійснити анархізацію суспільства, створивши політичний хаос із метою дискредитувати носіїв справжніх гуманістичних та демократичних цінностей. Він підкреслює, що в майбутньому політичні авантюристи легко використають технічні новації та їх наслідки у своїх корумпованих цілях. Гібридизовані істоти та їх поведінка під час параду стають саркастичним виявом політичного та морального здичавіння, яке разом із тим є керованим з боку сил, що борються за власне збагачення. Антисоціальні дії (вживання алкоголю й наркотиків, насильство, публічні випорожнення, маніпулювання масовою свідомістю, коли проголошені гасла лише камуфлюють реальні політичні цілі) – художнє уособлення процесів дегуманізації, деморалізації та деестетизації суспільного життя. Антипович поляризує світ людей та світ людино-тварин, маючи на увазі під останніми

люмпенізоване населення – засіб, із допомогою якого відбувається захоплення влади політичними пройдисвітами.

Образ владного олімпу виразно представлено в новелі «Етерніти», де розкрито теми «зловживання владою» та «одноосібного безроздільного владарювання окремої людини». Новітні технологічні можливості надають цим темам нових граней: зловживання владою – це вільний доступ до резервів часу й використання їх з особистої волі. Великий Магістр та інші представники керівництва держави можуть будь-коли міняти свій вік, за власним бажанням омолоджувати чи зістарювати себе. Біотайм стає однією із найбільших матеріальних цінностей, бажаним здобутком, входить в систему привілеїв, якими необмежено користуватимуться тільки одиниці (вір-персони). За версією Т. Антиповича, в недалекому майбутньому представників корумпованої влади цікавитимуть не тільки фінансові, але й часові потоки, із допомогою яких можна суттєво підвищити якість власного життя та уникнути смерті.

Отже, прогностична спрямованість роману-антиутопії «Хронос» достатньо широка й стосується різних буттєвих вимірів. Вона охоплює як внутрішні, так і зовнішні прояви людини. З одного боку, Т. Антипович стверджує: відбудеться вихід у досить складні невідомі до сьогодні наукові сфери, адже пізнання розгадає таємницю фізичного існування людини в його зв'язках із біологічним часом, відкриє феномени смерті та безсмертя, віднайде здатність на них впливати. З іншого боку, письменник передбачає, що поява такого винаходу, як хрономат, сприятиме негативним процесам: люмпенізації та деморалізації населення, посиленню авторитарних режимів, суспільному розшаруванню та внутрішній політичній боротьбі, деестетизації різних сторін життя, зростанню насильства, мілітарних настроїв. «Технічний прогрес робить людину залежною від її винаходів. Новітній винахід, який описує Т. Антипович, стає новим випробуванням для людини, супроводжується занепадом моральних якостей. Час як товар постає новою категорією соціально-економічної основи суспільства. Висока гуманістична місія нового винаходу перетворюється на соціальний колапс» [6, с. 85].

Такі зміни найбільше тривожить автора. Потрібен вихід. Проте митець не може спрогнозувати його, опираючись на сучасний науковий та суспільний досвід, що вказує на історичний песимізм автора. Художнє мислення переходить у вимір *пророцтва* (віщування), завжди пов'язаного з містичним досвідом людини, відірваним від безпосередньої реальності, адже нібито є презентацією волі вищих

сил, зокрема Бога. «Віра як протиотрута від «колосальних стрибків прогресу» вкраплювалася у текст послідовно. Починаючи від 13–го розділу «Дім Божий», періодично з'являються інші частини, які урівноважують і врешті перемагають хаос. Це розділи із промовистими назвами «Пробудження», «Катарсис», «Пророк», «Повернення». Цитуючи одного з персонажів роману, можемо лише погодитися, що у битві перемогла «Божественна технологія» [4, с. 316].

Протистояння прогностичних та провісницьких підходів до визначення сутності майбутнього супроводжувало людство протягом не одного століття. За словами Р. Козелека, «найпослідовнішу критику пророкувань здійснено Спінозою в 1670 році. Він не лише став на боротьбу проти релігійних картин майбутнього як поширеного тоді прийому амбітних сил, що загрожували державі. Він пішов ще далі і спробував розкрити справжнє обличчя канонічних пророків як жертв примітивної уяви» [5, с. 33]. Отже, якщо брати історично, прогностичне мислення поборювало міфологізм провісництва. Однак Т. Антипович демонструє зворотній шлях: у роману віщування витісняє прогноз. Тому фінал твору можна прочитувати й дещо по-іншому: раціоналізм людини здатний завести її в ситуацію, коли вона не бачитиме виходу, шукатиме його в містичних сферах, покладатиметься на Вищий Промисел, який має розв'язати «гордіїв вузол», зав'язаний самовпевненим розумом. Автор кидає свій виклик Просвітництву, застерігає від засилля голого раціоналізму.

Європейська історія знає періоди, коли провісництво (віщування) значною мірою впливало на масову свідомість, а та занурювалася в містицизм і головне потребувала його, сакралізуючи при цьому майбутнє. Постісторія, за Т. Антиповичем, – це явлення Бога, який із допомогою священника виправляє те, що накоєно людьми. Як говорить Л. Костецька, «воскрешаючи мертвих і повертаючи тих, кого обнулили або позбавили власного біологічного часу через певні причини, зокрема темпоральних в'язнів, отець Теодор здійснює Божий промисел» [6, с. 84]. Письменник створює героя, наділяючи його надвластивостями: священник – інструмент в руках Бога й виступає як святий, що веде за собою людей, виконує духовну місію; йому під силу здійснювати чудеса, зокрема повертати іншим час (роки життя), який у них забрали (нагадує постання з мертвих – «воскресають обнулені» [1, с.179]).

Доречним є питання: чому письменник змінив прогностичні інтенції на пророцькі? Відповідь він дав сам: «І цей фінал якраз найбільш дискусійна тема. Частину інтелектуальних читачів він не

задовольняє. Вони чекають, в першу чергу, технологічного чогось, раціонально обґрунтованого, а я вклав туди трансценденцію, бо для мене важливий момент протиставлення технологічного божка із, власне, споконвічним богом» [8]. Заперечувати автору не варто, хоча концепція роману «Хронос» ширша від окреслених ним рамок. Читачі спостерігають художнє оперування образом Бога, що вже зустрічалося в українській літературі («Мойсей» І. Франка, «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського). На наш погляд, мета такого підходу в романі полягає ще й у змалюванні тупикової ситуації – «глухого кута» історії, коли, здається, тільки Бог здатний виправити негативні наслідки діянь людини й повернути їй духовне начало, утрачене в гонитві за фізичним благополуччям, що і є рушієм науково-технічного прогресу.

Література

1. Антипович Т. Хронос: фантастичний роман. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2018, вид. 2–ге. 200 с.

2. Вегеш М., Щадей М. Зарубіжні футурологічні концепції на межі тисячоліть: порівняльний аналіз. Ужгород, 2003. 77 с.

3. Капленко О.М., Микитенко А.В. Художньо-образні моделі апокаліпсису в сучасній українській прозі. *Література та культура Полісся*. 2021. Випуск 101. Серія «Філологічні науки». № 16. С. 65–86.

4. Капленко О. М. Роман «Хронос» Тараса Антиповича: особливості рецепції. *Література та культура Полісся*. 2016. Випуск 84. Серія «Філологічні науки». № 7. С. 307–317.

5. Козелек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу. Київ : Дух і літера, 2005. 380 с.

6. Костецька Л. Соціально-фантастична концепція часу в романі «Хронос» Т. Антиповича. «Над берегами вічної ріки: темпоральний вимір літератури. *Матеріали Міжнародної наукової конференції (24–25 вересня 2015 року)*. Бердянськ: ФО-П Ткачук О.В., 2015. С. 84–85.

7. Котик І. Чи прийде місяць після хрономату? URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2011/10/26/074401.html> (дата звернення: 06.05.2024)

8. Мельник Р. «Тарас Антипович: уся ця держава – це злочин» (інтерв'ю) . URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2011/11/111116_book_antypovych_interview_rl (дата звернення: 06.05.2024)

9. Філософія політики: Короткий енциклопедичний словник / Авт.-упоряд. : Андрущенко В.П. та ін. Київ : Знання, 2002. 670 с.

References

1. Antypovych, T. (2018). *Hronos: fantastychnyi roman* [Chronos: A Fantasy Novel]. Kyiv: A-BA-BA-GA-LA-MA-GA Publ. (2nd ed.). 200 p. [in Ukrainian]

2. Vegesh, M., Shchadej, M. (2003). *Zarubizhni futurologichni kontseptzii na mezhi tysacholit: porivnialnyi analiz* [Foreign Futurological Concepts at the Turn of the Millennium: a Comparative Analysis]. Uzhgorod. 77 p. [in Ukrainian]

3. Kaplenko, O.M., Mykytenko, A. V. (2021). *Hudozhno-obrazni modeli apokalipsysu v suchasnij ukrajinskij prozi* [Artistic Models of the Apocalypse in Modern Ukrainian Prose]. *Literatura ta kultura Polissa – Literature and Culture of Polissia*. № 101. Serija «Filologichni nauky». № 16. P. 65–86. [in Ukrainian]
4. Kaplenko, O.M. (2016). *Roman «Hronos» Tarasa Antypovycha: osoblyvosti retseptzii* [The Novel «Chronos» by Taras Antipovich: The Peculiarities of Reception]. *Literatura ta kultura Polissa – Literature and Culture of Polissia*. № 84. Serija «Filologichni nauky». № 7. P. 307–317. [in Ukrainian]
5. Kozelek, R. (2005). *Mynule majbutne. Pro semantyku istorychnogo tchasu* [The Past is the Future. On the Semantics of Historical Time]. Kyiv: Duh i litera Publ. 380 p. [in Ukrainian]
6. Kostetzka, L. (2015). *Sotsialno-fantastychna kontseptziia tchasu v romani «Hronos» T. Antypovycha. «Nad beregamy vichnoi riky: temporalnyi vymir literatury* [The Socio-Fictional Concept of Time in the Novel «Chronos» by T. Antipovich. «Above the Banks of the Eternal River: the Temporal Dimension of Literature]. *Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentzii (24–25 veresnia 2015 roku) – The Materials of International Scientific Conference (24–25 September 2015)*. Berdansk: FO-P Tkachuk O.V.Publ. P. 84–85. [in Ukrainian]
7. Kotyk, I. Chy pryjde mesija pisla hronomatu? [Will the messiah come after the chronometer?]. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2011/10/26/074401.html> [in Ukrainian]
8. Melnyk, R. «*Taras Antypovych: usia tsia derzhava – tse zlochyn*» (interviu) [«Taras Antipovich: This Entire State is a Crime» (interview)]. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2011/11/111116_book_antypovych_interview_rl [in Ukrainian]
9. *Filosofii polityky: Korotky enzhyklopedychnyi slovnyk* [Philosophy of Politics: A Short Encyclopedic Dictionary]. (2002). Ed. Andrushchenko V.P., etc. Kyiv: Zhannia Publ. 670 p. [in Ukrainian]

Bondarenko Yu. I.

PhD in Pedagogics, Professor of the Department of Ukrainian Language, Literature, Cultural Studies and Journalism of Nizhyn Mykola Gogol State University
 orcid.org/0000-0003-0938-9588
 bondarenko_yuriy63@ukr.net

«Dead End» of History in Anti-Utopia Novel «Chronos» by Taras Antypovych: Futurological Prognoses and Prophecies

The paper deals with the futurological concept of anti-utopia novel «Chronos» by Taras Antypovych, which was expressed with the help of prognostic and enlightenment approaches for the depiction of the future. The author of scientific investigation intends to analyse comprehensively the artistic picture of the novel, to distinguish different aspects of the prognosis, made by the writer. He underlines that scientific and technical progress of the 20th and 21st centuries has become the main driving force to the creation of artistic versions, with such an idea as a keynote: the discovery of new technological possibilities can substantially alter human life, affecting both our physical and spiritual being. The carried out analysis helped to define T. Antypovych's views on the future, the image of which is determined by

rapid development of technologies, which can lead, according to the artist, to the «dead end» of human history and hopelessness, which possess apocalypse's characteristics. Such situation is, in writer's version, a result of human mind's work, of its domination over morality and ethics. Therefore, on one hand, the novel's author predicts rather significant changes in different areas of life: science, medicine, economical, justice and military sectors, in social and political processes. On the other hand, he speaks about man's dehumanization, de-aestheticization of our life, the prevalence of material over spiritual, the degradation of culture. The writer points out that there will be a great problem when humanity will not see any rational way out of the situation. This is why novel's ending is characterized by enlightenment intentions. T. Antypovych uses the image of God as of the only One, Who can lead out of the history's «dead end». This leads in the novel to the appearance of the image of a priest, who possesses superpowers and is marked by Supreme Providence. It corresponds with the psychological peculiarities of historical crisis perception: in desperate situation people lose faith in themselves, often form religious and mystical picture of the future, they are inclined to seek salvation not in their own decisions, but in providence.

Key words: *novel, anti-utopia, future, futurology, chronomat, biotechnology, tempogenetics, biotime.*